

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 20-Dekabr 2021

Ma'qullandi: 25-Dekabr 2021

Chop etildi: 30-Dekabr 2021

KALIT SO'ZLAR

XXTUT tasniflagichi,
kompleks, eksportni
kreditlash

IQTISODIYOTNI DAVLAT TOMONIDAN TARTIBGA SOLISHNING XORIJIY MAMLAKATLAR TAJRIBASI

Zulfiya Hamidova¹
Xudoyberdiyev Yusufjon²
Axmadova Nigina³

¹ Toshkent davlat iqtisodiyot Universiteti o'qituvchisi,

² Magistratura bo'limi 2 kurs magistri,

³ Yoju texnika instituti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.5830505>

ANNOTATSIYA

Ma'lumki, markazdan boshqarish tartibi ustun bo'lgan mamlakatlarda davlatning qitisoiy jarayonlarga aralashuvida bevosita ta'sir qilish usullari ustun bo'lsa, bozor iqtisodiyoti esa birinchi navbatda, iqtisodiy jarayonlarni bilvosita tartibga solish bilan bog'langan.

Shu bilan birga barcha mamlakatlarda iqtisodiyotning davlat sektori mavjud. Davlat sektorini boshqarish mulkchilikning davlat shakliga asoslanib, u asosan quyidagi uchta yo'l orqali shakllanadi:

1) Ishlab chiqarish vositalari egalariga pul yoki qimmatli qog'ozlar bilan tomon to'lash orqali mulkni milliyashtirish;

2) Davlat byudjeti mablag'lari hisobiga yangi korxonalar, ba'zi hollarda yaxlit tarmoqlarni barpo etish;

3) Davlat tomonidan xususiy korporatsiyalarning aktsiyalarini sotib olish va apralash davlat-xususiy korxonalarini tashkil etish. Bu uchinchi yo'l ustun ravishda amal qilmoqda.

Davlat iqtisodiyotni bevosita tartibga solishda ma'muriy vositalardan foydalanadi. Ma'muriy vositalar davlat hokimiyati kuchiga tayanadi va taqiqlash, ruxsat berish va majbur qilish xususiyatidagi tadbirlarni o'z ichiga oladi. Ayniqsa ishlab chiqarish tanazzulga uchragan davrda iqtisodiyotga bilvosita ta'sir qilish tadbirlari kam samarali bo'lib, ma'muriy vositalardan foydalanishga ustunlik beriladi.

1. 2010-2017 yillar uchun ma'lumotlar aniqlik kiritilgan (qayta baholab chiqilgan) ma'lumotlarni hisobga olgan holda keltirilgan;

2) 2011-2019 yillar uchun ma'lumotlar XXTUT tasniflagichi asosida keltirilgan.

2011-2018 yillar uchun ma'lumotlar aniqlik kiritilgan (qayta baholab chiqilgan) ma'lumotlarni hisobga olgan holda keltirilgan.

3) alohida faoliyat turlarini hisoblash uslubiyatining o'zgarishi sababli 2011 yildan boshlab ma'lumotlar aniqlashtirildi

Yuqoridagi jadvaldan ko'rinib Respublikamizning YaIM ko'rsatgichlarida ijobiy o'zgarishlar sodir bo'lgan. 2017 – 2018 yillar oralig'ida YaIM hajmi 105 trillion so'mga o'sgan. Bunda sanoat maxsulotlari va xizmatlar ko'rsatish soxalarining ulushi yetakchilik qilmoqda.

Ish bilan bandlik xizmati faoliyati (mehnat birjalari)ni tashkil qilish;

4) Iqtisodiy sohani tartibga solishni ko'zda tutuvchi qonunlarni ishlab chiqish va qabul qilish (monopoliyaga qarshi qonunchilik, tadbirkorlik to'g'risidagi, [bank sohalari](#), qimmatli qog'ozlar bozorining faoliyatini tartibga solishni ko'zda tutuvchi qonunlar).

Iqtisodiyotni bilvosita tartibga solishda iqtisodiy dastak va vositalarga ustunlik beriladi. U davlatning pul-kredit va byudjet siyosatida o'z ifodasini topadi. Pul-kredit siyosatining asosiy vositalari quyidagilardan iborat bo'ladi:

- 1) Hisob stavkasini tartibga solish;
- 2) Moliya-kredit muassasalarining markaziy bankdagi zahiralarini minimal hajmini o'rnatish va o'zgartirish;
- 3) Davlat muassasalarining qimmatli qog'ozlar bazoridagi operatsiyalari (davlat majburiyatlarini chiqarish, ularni sotish va to'lash)

4) Davlat Markaziy bank ehtiyojlari orqali banklar mablag'larining qarzga beriladigan va zahirada turadigan qismlari o'zgartiradi;

5) Markaziy boshqa banklarga past foiz stavkasida qarz berib, ularning kreditlash ishida faol qatnashib, iqtisodiy o'sishiga ta'sir qilishini ta'minlaydi;

6) Davlat Markaziy bank orqali xazina majburiyatlarini tarqatadi, o'z obligatsiyalarini sotadi yoki qimmatli qog'ozlarini sotib oladi. Natijada taklif etilgan pul miqdori o'zgarib, bu foizga ta'sir qiladi.

Davlatning pulga bo'lgan talab va taklifini o'zgartirish borasidagi siyosati monetar siyosat deb yuritiladi.

Davlatning byudjet siyosati uning daromadlar va xarajatlar qismii o'zgartirishga qaratiladi. Davlat xarajatlarini qoplash uchun moliyaviy mablag'larni jalb qilishning eng asosiy dastagi soliqlar hisoblanadi. Soliqlardan xo'jalik sub'ektlari faoliyatiga va ijtimoiy barqarorlikka ta'sir ko'rsatishda ham keng ravishda foydalandi.

Davlat iqtisodiyotni tartib solish vositasi sifatida byudjet xarajatlaridan ham foydalanadi. Iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solishda asosiy kapitalga hisoblanadigan jadallashgan amortizatsiya ajratmalari alohida rol o'ynaydi. Iqtisodiyotni tartibga solishda davlat kapital qo'yilmalari muhim rol o'ynaydi. Jumladan, bozor kon'yunkturasi yomonlashgan, turg'unlik yoki inqiroz sharoitida xususiy kapital qo'yilmalar qisqaradi, davlat investitsiyalari esa odamda o'sadi. Shu orqali davlat ishlab

chiqarishda tanazzul va ishsizlikning o'sishiga qarshi turishga harakat qiladi.

SHuningdek, iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solish bir qator shakllarini ham ajratib ko'rsatish mumkin:

1. Davlat iqtisodiy dasturlarining ishlab chiqilishi;
2. Ilmiy tadqiqotlar va ilmiy-tadqiqot konstruktorlik ishlanmalari, ixtirolarni davlat tomonidan rag'batlantirish hamda iqtisodiyotdagi iktibiy siljishlarni ta'minlash;
3. Investitsiya jarayoni va iqtisodiy o'sishni davlat tomonidan tartibga solish;
4. Ishchi kuchi bozoriga davlat tomonidan ta'sir ko'rsatish;
5. Qishloq xo'jaligini davlat tomonidan tartibga solish va boshqalar.

Iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solishning shakllaridan eng ustuvori davlat iqtisodiy dasturlari hisoblanadi. Dasturning vazifasi tartibga solishning barcha usuli va vositalaridan kompleks foyalanishdan iborat. Iqtisodiy dasturlar o'rta muddatli, favqulodda va maqsadli bo'lishi mumkin. O'rta muddatli umumiy iqtisodiy dasturlar odatda 5 yilga tuziladi. Favquloddagi dasturlar tig'iz vaziyatlarda, masalan, inqiroz, ommaviy ishsizlik va kuchli inflyatsiya sharoitlarida ishlab chiqilib, qisqa muddatli xususiyaga ega bo'ladi. Bunday maqsadli dasturlarning ob'ekti tarmoqlar, mintaqalar, ijtimoiy sohalar va ilmiy tadqiqotlarning har xil yo'nalishlari bo'lishi mumkin.

Iqtisodiyotga davlat tomonidan tartibga solish tashqi iqtisodiy usullar

yordamida ham amalga oshiriladi. Tovarlar, xizmatlar, kapital va fan-texnika yutuqlari eksportini rag'batlantirish tadbirlari, [eksportni kreditlash](#), chet ellardan investitsiyalar va eksportlash, chet ellardan investitsiyalar va eksport kreditlarini kafolatlash, chet ellardan investitsiyalar va eksport kreditlarini kafolatlash, tashqi iqtisodiy aloqalarga cheklashlar kiritish yoki bekor qilish, tashqi savdoda boj to'lovlarini o'zgartirish, mamlakat iqtisodiyotiga chet el kapitalini jalb qilish, xalqaro iqtisodiy tashkilotlarda va davlatlararo uyushmalarda qatnashish mamlakatlarning tashqi iqtisodiy aloqalarini tartibga solishning asosiy vositalaridir.

Xullas, davlat tomonidan iqtisodiyotni tartibga solishda qo'llaniladigan vosita va dastaklari birgalikda milliy iqtisodiyotni takror ishlab chiqarish jarayoniga va mamlakatlarning tashqi iqtisodiy aloqalariga o'z ta'sirini ko'rsatib boradi.

Moliyaviy mexanizmlar va moliyaviy munosabatlarni ishlash uchun pul tovarining mavjudligi va uni aylanma harakati muhim rol o'ynaydi. Pulning o'z vazifalarini bajarish jarayonidagi to'xtovsiz harakati pul muomalasi deyiladi.

Jahonda tarixan shakllangan hamda har bir mamlakat tomonidan qonuniy ravishda mustahkamlanib qo'yilgan pul muomalasining turli tizimlari amal qiladi.

Mamlakat pul tizimining muhim tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat:

1. Milliy pul birligi (so'm, dollar, yena, marka va x.q.);

2. Naqd pul muomalasida qonuniy to'lov vositasi sifatida amal qiluvchi qog'oz, tanga va kredit pullar tizimi;

3. Pul emissiyasi, ya'ni belgilangan qonuniy tartibda pulni muomalaga chiqarish tizimi;

4. Pul muomalasini tartibga soluvchi davlat idoralari.

Pul muomalasi naqd va kredit pullar yordamida amalga oshiriladi. Naqd pul muomalasiga bank biletlari va metall tangalar (pul belgilari) xizmat qiladi.

Naqd pulsiz hisoblar cheklar, kredit kartochkalari, veksellar, akkreditivlar, to'lov talabnomalari kabilar yordamida amalga oshiriladi. Ularning hammasi pul agregati deb yuritiladi.

Muomalada mavjud bo'lgan pul massasi (naqd va kredit pullari) qo'shish yo'li bilan aniqlanadi.

Mazkur davrda valyuta almashuv kursi devalvatsiyasi hisobiga tashqi iqtisodiy faoliyat bilan shug'ullanuvchi sub'ektlarda mahsulot va xizmatlar nominal hajmining oshishi YaIM deflyatorining keskin o'sishiga sabab bo'ldi. Jumladan, oldingi chorakka nisbatan tog'-kon sanoati, qurilish, transport va aloqa sektorlarining YaIM deflyatoridagi hissasi 3 barobarga ortdi (2.2.1-rasm).

2018 yilning 3-choragiga kelib YaIM deflyatori 31,6 foizga teng bo'ldi. Uning pasayishiga asosan devalvatsiya effektining kamayib borishi va almashuv kursining barqarorligi ta'sir ko'rsatdi.

Deflyatorning YaIMning xarajatlar tarkibi bo'yicha tahlili 2018 yildagi o'sish asosan

yalpi qo'yilmalar deflyatori keskin oshishi evaziga shakllanganligini ko'rsatmoqda, bu, o'z navbatida, iqtisodiyotga xorijiy valyutadagi investitsiyalar hajmining ortishi va milliy valyuta almashuv kursining devalvatsiyasi bilan izohlanadi

Pul miqdoriga ta'sir etuvchi omillarni hisobga olib, pul muomalasi qonuniga quyidagicha ta'rif berish mumkin: boshqa sharoitlar o'zgarmay qolganda, muayyan davrda muomala uchun zarur bo'lgan pul miqdori sotishga chiqariladigan tovarlar narxi summasiga to'g'ri mutanosib, pulning aylanish tezligiga teskari mutanosibdir.

Oltin va qog'oz pul muomalasi qonunlarining o'ziga xos xususiyatlari va bir-biridan farqlari mavjud. Masalan:

1. Oltin pul muomalada bo'lganda:

a) ortiqcha oltin pul xazinaga jalb qilinadi va har xil bezaklar uchun foydalanishga chiqariladi;

b) tovarlar hajmi ko'payib, muomala uchun qo'shimcha pul zarur bo'lganda xazinadagi oltin pullar muomalaga kiritiladi. Shu yo'l bilan muomala uchun zarur bo'lgan oltin pul miqdori o'z-o'zidan tartiblanadi.

2. Muomala uchun zarur bo'lgan oltin pul miqdori tovarlar qiymatining miqdoriga teskari mutanosiblikda, oltinning o'z qiymatiga nisbatan esa to'g'ri mutanosiblikda o'zgaradi:

a) oltin pul qiymati va tovarlar hajmi o'zgarmagan taqdirda tovarlar qiymati qancha past bo'lsa, muomala uchun zarur bo'lgan pul miqdori ham shunga kam bo'ladi, agar tovarlar qiymati o'zgarmasa, pulning miqdori tovarlar hajmining

ortishiga qarab unga mutanosib ravishda ko'payadi;

b) agar tovarlar hajmi va qiymati o'zgaraydi, deb faraz qilsak, muomaladagi oltin pul miqdori oltinning o'z qiymatiga qarab o'zgaradi, ya'ni uning qiymati oshsa, pul miqdori kamayadi, qiymati pasaysa, pul miqdori ko'payadi.

Qog'oz pul muomalasi qonunlari oltin pul muomalasidan farq qilib, uni quyidagicha ifodalash mumkin:

1. Qog'oz pul qancha miqdorda chiqarilmasin, unda belgilangan qiymat miqdori muomalaga uchun zarur bo'lgan oltin pul miqdorining qiymatiga teng bo'ladi.

2. Qog'oz pulning har birligida belgilangan qiymat miqdori muomalaga uchun zarur bo'lgan oltin pul qiymatining muomalaga chiqarilgan qog'oz pul miqdori nisbatiga mos keladi.

Naqd pullar rivojlangan bozor iqtisodiyoti mamlakatlarda umumiy pul massasining 9-

10 fozni, bozor iqtisodiyotiga o'tayotgan mustaqil hamdo'stlik davlatlarida 35-40 foizni tashkil qiladi.

Pul bozori – bu mamlakatdagi pul miqdori hamda foiz stavkasining turli darajalarida pul mablag'lariga bo'lgan talab va pul taklifining o'zaro nisbatini ifodalovchi mexanizm.

Pul taklifi ko'p jihatdan inflyatsiya jarayonlariga ham ta'sir ko'rsatadi. "Inflyatsiya" atamasi (lotincha "inflation" – shishmoq, kengaymoq) ilk bora Shimoliy Amerikada 1861-1865 yillardagi fuqarolar urushi davrida qo'llanilib, muomalada qog'oz pullarning haddan ortiq ko'payib ketishini ifodalagan edi. Iqtisodiy adabiyotlarda esa bu atama XX asrda, birinchi jahon urushidan keyin keng tarqaldi.

Inflyatsiya deb pul muomalasi qonunlari buzilishi bilan bog'liq holda qog'oz pullarning qadrsizlanishiga aytiladi. Inflyatsiya – bu qog'oz pul birligining qadrsizlanishi va shunga mos ravishda tovar narxlarining o'sishidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. T.:2017
2. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2007 y., 4—6-son, 39-modda
3. O'zbekiston Respublikasi Qonuni. Raqobat to'g'risida. 2012 yil 6 yanvar.
4. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. - T.:«Adolat» 2018.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlanishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar Strategiyasi to'g'risida" PF-4947-sonli farmoni

6. O'zbekiston Respublikasining Prezidentining 2017 – yil 2 fevraldagi “Ish haqi, pensiya, nafaqa va stipendiyalar to'lash mexanizimini takomillashtirishga doir chora-tadbirlar to'g'risidagi” PF-2753-sonli karori
7. SH.M.Mirziyoyev „Milliy taraqqiyot yo'limizni qa'tiyat bilan davom ettirib,yangi bosqichga ko'taramiz”